

Az olvasás tanítása, olvasóvá nevelés

1.

Kibékíthetetlen ellentétek és szétválaszthatatlan kapcsolatok kísérnek végig valamennyiünket egész életünkben. Végzetünk azonban, hogy az *ellentéteket* rögtön felismerjük, a *kapcsolatok* értékét, jelentőségét többnyire csak akkor, amikor már szétromboltuk őket. A gyerek is akkor fogja fel, milyen jól lehet a villanyvasúttal játszani, amikor kíváncsiságának kielégítésére már összerakhatatlanul szétszedte alkatrészeit. Felnőttek sokszor rosszabbak vagyunk a gyerekeknél. Abból már kinőtünk, hogy Rontó Pálként környezetünk játékait, tárgyait szedjük darabokra, ahhoz azonban már elég idősekké váltunk, hogy pl. *tanítani* akarjunk *tanulás nélkül*, és *nevelni* úgy, hogy lehetőleg *önmagunk nevelésével* ne kelljen már foglalkoznunk. Néha még szándékainkat is darabokra tépjük. Egyszer a világnézeti nevelést hangsúlyozzuk, máskor az erkölcsöt vagy épp az esztétikát szeretnénk nevelni. Programba iktatjuk a hazafias, honvédelmi nevelést, és felismerjük, hogy az *olvasásra* is meg kell tanítani a tanulókat. Azt már nem mindig vesszük észre, hogy mindezek csak *alkatrészek*, igen jelentősek, az eredményes tevékenységhez nem elég azonban szétszedni, kiemelni, újra össze is kell rakni őket. Mert nincs *külön* világnézeti vagy olvasóvá nevelés, csak *nevelés* van, amelyben két hibát is elkövethetünk. Baj ugyanis, ha nevelésünk nem *egységes egész*, és nem kisebb hiba, ha valamelyik fontos alkatrészt kifelejtjük belőle.

Nagyon fiatal és nagyon kis tudású emberek megengedhetik maguknak azt a tényű-ést, hogy büszke öntudattal álljanak mások elé. Főleg, ha azok még náluk is fiatalabbak, és kevesebbet tudnak. Mögöttem azonban már több, mint negyed század emberi, pedagógusi tapasztalatai állnak, ezért kénytelen vagyok szerényebben szólni. Még ma is *tanulom az olvasást*, tanítani, beszélni oktatásáról is csak azért merek, mert gondolataim nem elvont elmélkedések, azokkal *önnevelésem* eredményeiből és kudarcából leszűrt tapasztalatokat tárhatok fel.

Tulajdonképpen minden oktatás, minden nevelés az *érdeklődés felkeltésével* kezdődik. Ha ebből a szempontból tenném mérlegre volt tanáraimat, majd kollégáimat, a serpenyők csodás táncot kezdenének járni. Lebillennének, ha egykori irodalomtanárom emlékét idézném. Galambösz hajával szerényen állt elénk. Írókról, művekről beszélt. Nem elemezte őket, akkor még nem jött ez divatba. Szavai azonban ismeretlen, izgalmas világokba nyitottak ablakot, elmondott néhány verssort, s mi felkutattuk és felfaltuk az egész kötetet. Súlytalanul szállnának magasba, ha megjelenne annak a kollégámnak képe, aki szinte kéjelgett saját remekbe szabott elemzéseiben. Sohasem olvasták el diákjai, amelyek neki tetszettek. Olyan egyéniség volt, mint némelyik hívatásos kritikus. Filmnek, könyvnek az a legjobb reklám, ha neki nem tetszik, és minden elriasztásnál hatásosabb az ő dicsérete. Hiba lenne, ha könyveken gépiesen verseket, regényeket értenénk csupán. Sokszor izgalmasabb ezeknél egy-egy történeti

monográfia vagy más ismeretterjesztő munka. Nem elég azonban, hogy az olvasó számára izgalmasabb, lényeges az is, hogy társadalmilag értékesebb lehet. Egy-egy szaktudomány vagy gyakorlati szakterület szenvedélyes művelésére sohasem a tankönyvek indítják az embert. Ebben az önálló olvasmányoké a döntő szerep. Kevesen gondolnak arra, hogy a mezőgazdasági vagy ipari dolgozók gyermekeinek nevelésében minden korrepetálásnál fontosabb, hogy időben jó könyveket adjunk a kezükbe.

Az érdeklődés önmagában, az *igényesség felkeltése nélkül* még zsákutcába is vezethet. Nem kisebb egyéniség, mint Kölcsey írta: a könyvek száma végtelen, időnk viszont véges. Már az általános iskolában ki kell alakítanunk tehát a gyerekekben a tájékozódó képességet. Mi az, amit érdemes, s mi, amit nem – elolvasniuk. Tájékozódásra, elvekre tilalomfákkal és parancsokkal nevelni nem lehet. A pedagógia története igazolja, ha azt akarjuk, hogy egy könyvet ne olvassanak el gyerekeink, kötelező olvasmánnyá kell tenni számukra azt. Azt nem tudom, ehhez az eredményhez elegendő-e maga a parancs, vagy az is szükséges, hogy ne a legjobban válogassuk össze a kötelező olvasmányokat. Kicsit azzal a szemlélettel, amelynek segítségével Sophoklésen tanítjuk a középiskolában az irodalomelméletet, és mai írókon az irodalom történetét. Tanári gyakorlatomban egyetlen művet sem tettem kötelező olvasmánnyá, azt viszont elértem, hogy mikor Csokonairól vagy Kölcseyről beszélgettünk, minden gyerek előtt ott legyen a teljes kötet. Sokszor tanítványaim unszoltak: nézzük meg még ezt vagy azt a verset, mert „az olyan modern”.

Az igényesség követeli, hogy egy-egy kötetben belül is képessé tegyük a tanulókat a válogatásra. Tudjanak eligazodni olyan segédeszközökben, mint amilyen a tartalomjegyzék, a név- és tárgymutató. Adott esetben – legyen az szépirodalmi, ismeretterjesztő vagy tudományos mű –, legyenek képesek az egészből kiemelni azt a részletet, amely őket érdekli, amelyre éppen szükségük van.

Nem is olyan rég *John Holt* bostoni professzor írását lapozgatva a következő mehökkentő mondattal találkoztam: „Az olvasási óra a legostobább dolog a világon.”

A mondat igazi értelmét csak akkor fogtam fel, amikor már össze tudtam vetni a szerző egyéb gondolataival. Az összefüggésekből kiderült, hogy a professzor annak kívánt kifejezést adni, hogy feladatunk az olvasás *megszerettetése* lenne, teljesítésére már az oktatás kezdetén beiktatunk egy tantárgyat, amelynek tanításában mindent megteszünk *megutáltatása* érdekében. Hivatkozik az olvasmányok kiválogatására, majd az olvasást követő „értelemfejlesztő” gyakorlatokra. Ha ezek helyett érdekes olvasmányokat adnánk a kezükbe, s lehetőséget teremtenénk arra, hogy életszerűen beszélgethessenek egymással, szenvedélyes olvasókká válhatnának. Holt az amerikai viszonyokat elemzi művében, így jut el ahhoz a végkövetkeztetéshez is, hogy „az iskola fafejűvé teszi a tanulékony gyerekeket”. Mindez tehát ránk nem vonatkozik, hiba lenne azonban, ha nem tanulnánk belőlük. Erre int a pszichológia törvénye is. Eszerint tevékenységeket csak tevékenységek útján lehet elsajátítani és elsajátíttatni. Az olvasás tanításának legjobb módszere az olvasás megszerettetése és gyakoroltatása. Ehhez viszont Montecuccoli és Zrínyi példáját alkalmazva három dologra van csupán szükségünk: jó, a tanulók érdeklődését és igényeit kielégítő, olcsó, tehát mindenki számára könnyen megszerezhető *könyvre, könyvre és könyvre*.

Ezt az igényt ma csak kis mértékben elégíti ki a Móra Ferenc ifjúsági kiadó. Igaz, sok jó ifjúsági könyvet ad ki. Szépirodalmi és ismeretterjesztőt egyaránt, de igen kis példányszámban és igen magas áron. Tömeg ifjúsági kiadásokra lenne szükség (talán az Olcsó Könyvtárhoz hasonlókra!), hogy a köteteket a tanyai gyerekek éppen úgy megszerezhessék maguknak, mint a jobb anyagi körülmények között és kedvezőbb kulturális környezetben élő társaik.

Az olvasás és írás tulajdonképpen csak együtt alkotnak értelmes egységet, még akkor is, ha a neveléstörténet tanúsága szerint hosszú évszázadokon át tanításuk el is szakadt egymástól. Ahhoz, hogy olvasni tanulhassak, meg kell értenem az írás funkcióját, szerepét is. Olvasni ugyanis csak azokat a műveket tudom, amelyeket előbb egész életüket a kódexalkotásra áldozó barátok vagy a százezres példányszámot ontó rotációs gépek mellett serénykedő nyomdászok olvashatóvá tettek. Hármasként befogadására kell alkalmassá válnom az olvasás tanulásával. Az író írásával tényeket, jelenségeket, érzelmeket, gondolatokat közölni akar énvelem, számomra is érthetően szeretné kifejezni bonyolultabb gondolatait, vagy az élet sokrétűségét, ellenmondásosságát kívánja ábrázolni nekem. Az író az olvasónak ír, olvasni pedig csak az tud igazán, aki egyaránt felfogja, megérti közléseit, kifejezéseit és az ábrázolást. Az érdeklődés és az igényesség felkeltése után az olvasóvá nevelés éppen ezért ezeknek a képességeknek kialakítását, fejlesztését igényli a pedagógustól.

Legegyszerűbb feladatnak a közlések megértése látszik. Ez azonban csak addig igaz, míg a közlések tartalma hétköznapi, egybeesik a tanulók tapasztalati világával. Mihelyt elvontabb, bonyolultabb közlésről van szó, azonnal jelentkezik a nehézségek is. Nem kell messzire nyúlnunk példákért. Minden pedagógus tapasztalhatta már, hogy egy egyszerűnek látszó nyelvtani, számtani vagy fizikai közlés is hihetetlen megértési nehézségek elé állíthatja tanítványait. Bármily különösen hangzik, az olvasás tanításának hibái is tükröződnek ezekben a nehézségekben. A gyerekek ugyanis a betűismeret és összeolvasás problémái után a folyékony olvasás igényével találkozhatnak, a mondatok önálló tartalmi megértését már csak ritkábban követelik tőlük. Ha gondjuk van, megmagyarázzák nekik, s így nem szoknak hozzá, hogy egy-egy mondat megértése néha hosszabb önálló gondolkodást igényelne tőlük. A pedagógusi segítség kérdés-felelet játék helyett néha egy-egy rokonértelmű szó felvillantása is lehetne, máskor egy életből vett gyakorlati példa indíthatná el a gondolkodás folyamatát. Felbecsülhetetlen jelentősége van az olvasás tanításában, ha egyszerre fejlesztjük általa a tanulók képi és elvont gondolkodását. József Attila legtöbb verse egyszerű közléssel kezdődik. Amikor az utcán átment a kedves, galambok ültek a verebekhez. A rakodópart alsó kövén ültem, és néztem. Aki szegény, az a legszegényebb. Hazafelé mentem, éreztem... Közléseket találunk a prózai művek kezdő soraiban is (Jól tették az izetnek... Már egész nap mindenki a Sarudy lány közeledő lakodalmáról beszélt...). Mindezek alkalmasak arra, hogy a tanulókkal felidéztesük a közölt képet, de *el is gondolkodtassuk* őket a költői, írói expozíció szerepéről. A kép nem öncélúan jelenik meg, megüti a hangot a téma kifejtéséhez.

Ha a gyerekek szokásává válik a felidézés és gondolkodás egysége, a legnehezebb és legelvontabb tartalmú olvasmányokat is ezek segítségével igyekeznek majd megfejteni. A nevelés egysége azonban azt követeli, hogy mindez ne csupán az irodalmi órák feladata legyen. A szakmai olvasás tanítása az iskola valamennyi pedagógusának elsőrendű feladata, amelyet elhanyagolhat, de akkor ne panaszkodjék gyerekeire a gyengébb eredmények miatt. Korunk a technikai, művelődési forradalom kora, de ez a megállapítás *jelszó* marad mindaddig, míg megfelelő következtetéseket nem vonunk le belőle. Az olvasóvá nevelés korunkban szélesebb körű fogalomná vált, bele kell értenünk a *műszaki, technikai, ismeretterjesztő művek* olvasását is, ezekre is fel kell készíteni a tanulókat! Az olvasás tanítása tehát nem az alsó tagozatosok és az irodalmárok magánügye többé, az egész iskola *alappeladata!*

Christiane Rochefort írja egyik regényében, hogy vannak olyan dolgok, amit képtelen megérteni. Példaként sorolja fel a sas röptének emlékét az égen, a kígyó csúszásának emlékét a sziklán, a hajó útjának emlékét a vízen. Ezek a mondatok

már többek az egyszerű közlésnél. Gondos elolvasásuk után meg kell értenünk, hogy segítségükkel Rochefort *azt szeretné kifejezni*, milyen bonyolult dolgokból örvözdök az élet. Csodákra képes az emberi agy, gondolkodás, de racionalizmusunkkal mindent felfogni, megfejteni képtelenek vagyunk. Ha Ady Endre valamelyik költeményében arról beszél, hogy fölszállott a páva, nem azt akarja közölni, hogy valóban a díszes tollazatú madár röppent a megyeház tetejére. Írásainknak nemcsak közlő, *kifejező funkciójuk* is van. A kifejezést merőben nyelvtani alapon megfejteni nem lehet, ehhez megfelelő, *az íróval adekvát asszociációkra* van az olvasónak szüksége. Az olvasás tanítása megköveteli tehát, hogy a tanulók asszociáció alkotó képességét is fejlesszük.

Az asszociációk fejlesztése a tanulók képzeletének fejlesztésével esik egybe. Legegyszerűbb gyakoroltatási módja: a mi jut erről az eszedbe?! Eleinte szűk körben mozognak ilyenkor a gyerekek, képzettársításaik azonban egyre merészebbekké válnak, az *alkotás* egyre fogékonyabbá teszi őket a *befogadásra* is. Remek módszertani tanácsot ad akaratlanul József Attila, amikor egyik irodalmi tanulmányában az „Éhes vagyok” mondat jelentésváltozásait elemzi különböző élethelyzetekben. Más a jelentése, ha egy koldús, egy munkájából épp hazaérkező férj vagy egy költő mondja. Az első esetben jelentése: adjatok pénzt ennivalóra, a másikkban: Tálald már a levest!, a harmadikban társadalmi méretűvé válik: rossz az a társadalom, amely megengedi, hogy emberek munka nélkül éhezzenek. A kifejezések felfogására fogékonyabbak lesznek tanítványaink, ha ehhez hasonló gyakorlatokat végeztetünk velük időnként.

A kifejezések nemcsak a szűkebben vett irodalmi művekben van rendkívüli jelentőségük. Nem véletlen, hogy a különböző tárgyakban is beszélünk róluk. Vannak matematikai, fizikai, kémiai stb. kifejezések is, ezeknek az olvasására, helyes értelmezésére ugyancsak meg kell tanítani gyerekeinket.

A harmadik terület *az ábrázolás*. Az egyes szakterületek rendszerint valódi képi eszközökkel élnek vele. Olvasásuk még ott sem egyszerű. Gondoljunk csak a helyes térképolvasás nehézségeire, problémáira. Hosszú utat kell végigjárnunk, míg a tanulók zöld és barna foltok helyett valóban mezőket, hegyeket *látanak* a térképre nézve. Nem egyszerű a függvény vagy periódikus tábla olvasása sem. De még a fényképek, ábrák értelmezése sem megy mindig egyszerűen.

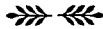
Ady sokszor járt Franciaországban. Utazásai során felkereste a Riviérát is. Vegyük elő a térképet, nézzük meg rajta a földrajzi tájat! Hihetetlen természeti ellentétek szerepelnek közvetlen egymás szomszédságában. Délszaki növényzet, s néhány száz méterre örökös hóval fedett csúcsok. A költő *látja* a természeti képet, de az az otthoni társadalmi helyzetre *emlékezteti*. Leírja a látott képet, de úgy és olyan eszközökkel, hogy az olvasóban azonnal az emlékezetben élő másik kép jelenjen meg. Nem leírja a tájat, mint pl. Petőfi a Tiszát, ehelyett a tájat használja fel arra, hogy általa az otthoni tarthatatlan társadalmi viszonyokat *ábrázolja*.

Az olvasásban rendkívüli nehézségeket okozhat, ha valaki az ábrázolást is közlésnek veszi. Mozik előcsarnokában nem egyszer éri meglepetés az embert, ha az előadásról kitóduló emberek beszélgetését hallgatja. Mindent közlésként mesélnek el, amit csak láttak. Nem is gondolnak arra, hogy nekik esetenként már nem azt kellett volna látniuk, ami a vásznon megjelent, a kép nem tényeket közölt velük, a valóság valamilyen ellenmondásos, aggasztó jelenségét ábrázolta nekik. Aki olvasókat szeretne nevelni, annak erre is gondolnia kell!

3.

Illyés Gyula írja egyik írásában, ha nem akarunk provinciálisak lenni, európai szinten kell gondolkodnunk, írunk. Európai szinten viszont azt kell értenünk, hogy *ugyanazok a kérdések* izgatnak minket, mint szomszédainkat, és *ugyanazon a szinten*

keressük a megoldást rájuk. Megnyugtató, hogy az olvasóvá nevelés gondjaiban, megoldásának útkereséseiben európai szinten jár pedagógiánk. Azért viszont nem kell szégyenkezünk, hogy az azonos gondokra mi másképp keressük a megoldást. Európában ugyanis egyes szociológusok, írók vészharangokat kongatnak. Arról beszélnek, mint pl. Moravia, hogy a művészetek, s köztük az irodalom egyre inkább a kevesek művészetévé válják. Rohanó időnkben a tömegeknek aligha marad idejük, és aligha támad igényük arra, hogy elmélyülten gondolkodjanak, érezzenek, olvassanak. Legfeljebb az egyperces novellák élnek túl az általános válságot. Nálunk nem ez a probléma, nem ez a mi gondunk. Panaszkodunk, hogy a könyvek kis példányszámban jelennek meg, de Homéroszt népünk százezer példányban olvassa. A Móra Kiadó kis példányszámban jelenteti meg köteteit, de ez a kis példányszám is nagyobb, mint elmúlt évtizedek legnagyobb könyvsikeréi. A mi gondunk a *művelődési forradalom győzelmének gondja*. Elégedetlenek vagyunk, mert sokan olvasnak *már*, de sokan vannak, akik nem olvasnak *még*. Azt szeretnénk, ha valóban olvasó nemzetté válnánk. Olyan országgá, ahol nem azért olvasnak az emberek, mert *tettek*re nincsen alkalmuk, lehetőségük. Azért olvassanak, hogy gondolataik megfontoltabbak, tetteik helyesebbek legyenek! Ehhez az eredményhez az iskolán és csakis az iskolán át vezet az út. Ezért foglalkozunk az olvasóvá nevelés feladataival, módszereivel. Az utat végig akarjuk járni!

BOKOR ISTVÁNNÉ és KÁNTOR JÓZSEFNÉ
Tanítóképző Intézet, Esztergom

Önállóságra nevelés a 2. osztályban olvasás órán

A második osztályban év végéig fokozatosan el kell sajátítani gyakorolt olvasmányokon a folyékony olvasást, szótagok, szavak ismétlése, akadozás nélkül. Olvasás közben a mondatközi vesszőnél, a mondat befejezésénél (pont, kérdőjel és felkiáltójel) szünetet kell tartani. (Tanterv és Utasítás.)

Ezt a követelményszintet nagyon sok tanuló már korábban is eléri, különösen akkor, ha év elejétől nagy körültekintéssel tervezzük a gyakorló órákat és minden tanulózt készségi szintjének megfelelően, egyenletesen foglalkoztatunk. Amikor a gyermekeknek az olvasás technikai része már nem okoz gondot — tehát érti és élvezi saját olvasását —, akkor már a legjobb úton halad az olvasás megszeretése felé.

A gyermek érdeklődése, tájékozottsága széles körű. (Televízió, rádió, ifjúsági folyóiratok, könyvek.) Ez adta a gondolatot, hogy olvasási órán ne csak az olvasási és beszédkészség fejlesztésére törekedjünk, hanem az önállóságra nevelést, a 'megfigyelő, emlékező, elképzelő' képességeket és logikus gondolkodásukat is fejlesszük.

Az első félévben ez az önállóságra nevelés főleg abban nyilvánult meg, hogy az olvasmányok tartalmáról saját szavaikkal, kérdések nélkül, tehát összefüggően számoltak be. Ilyenkor elmondhatták saját véleményüket, meglátásaikat, esetleg következtetéseiket is. Az első félévben kaptak könnyebben megoldható önálló feladatokat is. (Csoportmunka, feladatlap.)

A *feladatlapokkal* való foglalkozás újszerűségénél fogva fokozta a tanulók érdeklődését, aktivitását. Biztosította a tanulók logikus gondolkodásának fejlesztését, valamint készséget szereztek a tankönyv használatában.

A második félévben az önállóságra nevelés a következőképpen alakult. Az önálló tartalommondást leszűkítettük, tehát röviden, néhány mondattal történt. (Lényegkiemelés, fogalmazás előkészítés.) Egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a feladatlapok, a differenciált foglalkozás és az arra megfelelő olvasmányrészek önálló szövegfeldolgozása. Olyan olvasmányok alkalmasak erre, amelyek rövidek, és kevés új kifejezést tartalmaznak, tartalmilag a gyermekekhez közel állnak. (Pl.: A jócselekedet; Nagyapó; A jótékony manócskák stb.)

A kezdetben szükséges erőteljes irányítást és segítséget tervszerűen és fokozatosan csökkentettük.